

DE "BROU-HA-HA" VAN MOLIERE EN W.G. VAN FOCQUENBROCH.

"De verwarde Jalousy" : vertaling of bewerking van
"Sganarelle, ou le cocu imaginaire" ?

GEERT VAN DER SPEETEN

Willem Godschalk van Focquenbroch (1640-1670 ?), arts, levensgenieter en bij gelegenheid ook wel eens dichter en toneelauteur, heeft in de literatuurgeschiedenis een beetje ten onrechte de status van literaire vrijbouter meegekregen. Die reputatie dankt hij vooral aan het vermeende scabreuze en aanstootgevende karakter van zijn puntdichten. Ten onrechte, betoogt ook Hans Plomp, nadat hij in zijn artikel een bruiloftsgedicht van de auteur citeert - in feite een weinig verholen ode aan het geslacht van de bruidegom - want "men moet wel in het oog houden dat dit soort stukken uitsluitend in vriendenkring vertoond werden. Het intieme van Van Focquenbrochs werk zien de zedenmeesters voor het gemak over het hoofd."¹

Hans Plomps visie is direct te relateren aan bepaalde opvattingen in de literatuursociologie die betrekking hebben op het lezerspubliek. René Escarpit splitst de heterogene groep die dit lezerspubliek uitmaakt in een aantal categorieën op. Hij onderscheidt : "le public milieu", potentiële lezers die culturele affiniteiten met het betreffende werk hebben, "le grand public", lezers die tot een andere tijdsgeest behoren en dus verder van het werk afstaan, en tenslotte "le public interlocuteur", het door de schrijver beoogde publiek of de categorie van lezers die het dichtst bij de creatie van het werk betrokken zijn.² Nu komt

Focquenbrochs toneelwerk, want daar gaat het hier eigenlijk om, wel niet in aanmerking voor denigrerende attributen als "onkies" of "platvloers", we hoeven op dit gebied dus niets recht te zetten. Maar we menen toch dat een benaderingswijze die het public interlocuteur van het toneelstuk mee komedie als De verwarde Jalouzy (1663)³ en meer in het bijzonder op de problematiek van de vertaling ervan. Het zou wel eens kunnen blijken dat De verwarde Jalouzy niet zomaar een klakkeloze vertaling is van Molières Sganarelle, ou le cocu imaginaire (1660), maar een her-taling naar een ander publiek toe, gestuwd door een afwijkende sociologische context. We moeten hierbij wel opmerken dat we hiertoe de literair-sociologische analyse van "le public", die vooral lezers van romans op het oog had, uitbreiden tot de theatercontext, zodat de term ook op "de toeschouwers" slaat. Gezien de dimensie van het begrip "public" lijkt ons dit gerechtvaardigd.

In de lezersrubriek van de Nederlandsche Spectator, anno 1877, onthult een zekere Justus van Maurits Junior niet zonder trots dat De verwarde Jalouzy van Focquenbroch niet, zoals tot dan toe werd gedacht, een oorspronkelijk stuk was, maar - en de schrijver van het artikel staft dit met stukken tekst die hij naast mekaar legt - "dat Focquenbroch zich met eens anders pluimen heeft gesierd." (p.366). Van deze ontdekking is sindsdien getrouw melding gemaakt. Weliswaar stipt Worp in zijn voor de Focquenbroch-studie nog altijd baanbrekend artikel van 1881 de enkele minieme verschillen aan met het Franse origineel, maar ook hij kan niet nalaten even met de vinger te wijzen en gewag te maken van "den letterkundigen diefstal onzer voorvaderen."⁴ Nu is het inderdaad zo dat De verwarde Jalouzy, niet alleen qua intrige maar ook in de replieken het origineel vaak woordelijk volgt. Maar er zijn toch ook een vijftal opmerkelijke verschil-

punten. Blijkbaar heeft Focquenbroch, schrijvend en spelend voor een welbepaald "public interlocuteur" de komedie zo omgewerkt dat ze bij dit publiek weerklank vond. Voor we de afwijkingen van het origineel op een rijtje zetten moeten we dan eerst dit publiek, zowel bij Focquenbroch als bij Molière, trachten af te bakenen.

Dat Focquenbroch zijn stukken aanvankelijk⁵ voor select gezelschap, misschien voor een vriendenclubje bestemd is niet onwaarschijnlijk. Voor Focquenbroch was literatuur immers een aangenaam tijdverdrijf, even gemakelijk als het stoppen van een goeie pijp of het drinken van een pot bier. Hij keerde zich daarbij resoluut af van de bon ton van zijn tijd : de protserige rederijkerspoëzie die hij vooral haar duisterheid verweet. En luidde de ondertitel van zijn eerste komedie (die in hetzelfde jaar van De verwarde Jalousy werd opgevoerd), De Klucht van Hans Keyenvretzer, niet : "uyt vermaeck gespeelt op de Bruyloft van een paar eerlijcke Luy" ?

Maar Focquenbroch richtte zich niet alleen tot een veel selecter publiek dan Molière, zijn toeschouwers behoorden ongetwijfeld tot een lagere sociale klasse. De categorie mensen die naar Molières voorstellingen kwamen kijken waren immers "les délicats et les raisonnables".⁶ Ze worden o.m. als volgt gekarakteriseerd : "On sait (la Critique ne nous ne laisse pas ignorer) que (le public) se partageait, selon la hiérarchie sociale, entre les galeries et le parterre : aux galeries, la Cour, les gentils-hommes, leur commensaux, les dames ; au parterre, les bourgeois, les marchands et les artisans, des officiers, des pages, des écoliers, des laquais. Chez les premiers : un goût plus raffiné, chez les seconds, surtout un bon sens."⁷

Samenvattend : Molière speelt voor een meer geraffineerd publiek uit de hogere milieus, Focquenbroch (waarschijn-

lijk) voor een groep toeschouwers van iets lagere stand, die er enkel op uit zijn zich te vermaken. We verwachten dan ook een galante, meer verfinde komedie⁸ in het Frans, en een volkse, kluchtige versie in het Nederlands. De bevindingen die we uit de interne gegevens halen spreken ons hierin gedeeltelijk tegen.

Wat vooreerst opvalt is de wijziging in de titel. Het Franse origineel verwijst nog naar de hoofdfiguur en de hoedanigheid die hem tot type maakt ; "De verwarde Jalousy" verwijst enkel naar de intrige. Heeft het feit dat Focquenbroch zijn toneelstuk niet een "klucht" noemt maar een "blijspel" hiermee iets te maken ? Feit is dat Sganarelle veel dichtter bij de klucht, de "farce", staat dan de Nederlandse bewerking. Sganarelle was immers in Molières eerste toneelstukken een bekend type. Zijn verschijning op de planken (meestal speelde Molière zelf de hoofdrol) moet een lach-als herkenning bij het publiek hebben opgewekt. Het uitspreken van de naam, of één van de karakteriserende tics van dit type waren waarschijnlijk al genoeg om het publiek in een onbehaarlijke brou-ha-ha te laten losbarsten.¹⁰

De hoofdfiguur in De verwarde Jalousy, Iasper, heeft een minder bekend klinkende naam, hij is ook veel minder een type. Het sullige burgermannetje, de domme Hans - want dat is Iasper - Sganarelle in feite ! - genoot op onze toneelplanken niet de herkenbaarheid die het bij het Franse publiek allicht wél had. Op dat moment werden de scènes ten onzent, althans waar het de kluchtspelen betrof, noch veeleer bevolkt door types als de herbergier, de krompratende vreemdeling of vooral : de niet al te snuggere boer. Het komt ons dan ook voor dat Iasper, gegeven de minder verburgerlijkte toneelsituatie bij ons, minder een type is aan het begin van het stuk, maar het veeleer wordt doorheen de intrige, via zijn stereotiepe, "gemechaniseerde" optreden van ingebeelde hoorn-drager.

Maar niet alleen Sganarelle moet een herkenbaar type van de Molièreaanse farce geweest zijn, ook andere optredende personages als Gros-René, de knecht van Lélie-Léonard, en Gorgibus, de vaderfiguur, waren zeer populair. Ze werden onveranderlijk door dezelfde acteur van het gezelschap van Molière uitgebeeld¹¹. Hun komiek moet op den duur wel dezelfde herkenbaarheid hebben gehad en hetzelfde lacheffect als, zeg maar, bij Laurel en Hardy of Gaston en Leo.

De overige personages in Sganarelle, en ook dit is weer typisch voor een klucht, zijn bovendien zo oningevuld dat ze niet eens een naam dragen. "La suivante de Célie", "un parent de Sganarelle" en "sa femme" heten bij Focquenbroch resp. Katrijn, Bertrant en Margriet en komen door deze individualisering qua eigenheid al iets sterker uit de verf. Het duo Lélie-Célie, die staan voor het naïëve, van-liefde-stekeblinde koppeltje, werden door Focquenbroch als type wél erkend. Hij behield dezelfde suggestieve woordspeling in de namen : Leonard en Leonora.

Maar er zijn nog andere, meer belangrijke aanwijzingen die erop duiden dat het Focquenbroch niet zozeer te doen was om het typerende en het kluchtige maar om het radde verloop van de intrige in deze verwarringscomédie. Alle scènes die de intrige vertraagden werden weggeknipt : zo de eerste scène (v. 1-62) met de dialoog tussen Gorgibus, de vader, en Célie over huwelijksuitkiezing, en de lange monoloogscène van Sganarelle (v. 417-468). De weglatingen zijn perfect verklaarbaar in de optiek van Focquenbrochs bewerking, in feite een typische "verduyts(ing) nae 'slandts ghelegghenheyt", zoals P.C. Hoofts Warenar. De eerste scène gaat immers over de aan Hollandse oren onbestede problematiek van een vader die zijn dochter de les spelt in de trant van : "iemand met veel centen is een honnête homme" en "gij leest slechte boeken". Bovendien is de scène geen echte expositie, maar eerder een oppervlakkig hors d'oeuvre dat de vaart van het stuk al on-

middellijk remt. Interessanter is de weglating van Sganarelles "cocu"-monoloog. Ik parafraseer : "Normaal ben ik helemaal niet boosaardig, want ik vrees dat ik dan, als ik erop af vlieg, van hetzelfde laken een broek krijg. Mijn eer gebiedt mij nu er op los te hakken. Naar de duivel ermee ! Beter "cocu" dan dood ! Met de vrouwen is 't ook altijd 't zelfde : "elles font la sottise et nous sommes les sots" (v. 448). Laten we dus geen boel maken om bagatellen... Maar wacht, gramschap grijpt mij aan : ik moet en ik zal mij wreken op die schurk van een Lélie !" Een monoloog met een vrij onwaarschijnlijke psychologie dus, die bij Molière enkel functioneert in de optiek van het farcicale en de typering van zijn "cocu". Focquenbroch is het duidelijk minder te doen om het type van Iasper. Hij vervangt de monoloog dan ook door het pregnante dilemma dat Iasper voor zichzelf uitspreekt : "So moet ik dit affront gaan wreken of een sot zijn" (v. 372), een dilemma dat er eigenlijk geen is omdat Iasper zich hoe dan ook belachelijk maakt. Maar Focquenbroch laat hierdoor Iasper voor "sot" staan in zijn optreden in de volgende scènes (hij zal er Leonard voortdurend met een degen achtervolgen) en niet, zoals bij Molière, in zijn verwarde monoloog.

Met de intrinsieke gegevens uit het origineel ligt bij De verwarde Jalousy veel meer het accent op de vaart in de lachwekkende intrige, op het "blij-spel" dan in Sganarelle. Alles stond bij Molière in het teken van het kluchtige, het overgeaccentueerd komisch spel. Zijn "moyens comiques" laten hierover geen twijfel bestaan : "grimaces, turlupinades, grandes perruques et grands canons en font l'essentiel (...) Il utilise toute la gaieté cocasse accumulée par la tradition des farceurs"¹².

Maar, en dit is een laatste belangrijk verschilpunt tussen de twee stukken, Focquenbrochs blij-spel is ook op talig gebied méér dan een vertaling. Hij trekt hier opval-

lend een minder burgerlijk, minder gracieuſ taalregister open dan de Franſe meester. Op ſommige plaatsē wordt, door het beeldend en direct taalgebruik, De verwarde Jalousy een echte omzetting, zoals bijvoorbeeld Hugo Claus een tragedie "vertaalt". We staven deze stelling door, net als de illustere Justus van Maurits Junior, fragmenten naast mekaar te zetten :

(Sgan. tegen zijn vrouw, nadat hij het portret van L  lie in haar handen heeft ontdekt :)

Moli  re : Monsieur, tout bien compt  , ne vaut pas bien
Madame ?
Et, de par Belz  but, qui vous puisse emporter !
Quel plus rare parti pourriez vous souhaiter ? (...)
(v.162-164)

Et pour rassassier votre appetit gourmand
Il faut    son mari le rago  t d'un galant ?
(v.171-172)

Focquenbroch :

'k Hoor wel jou rekening, o staeltje schoon en
aerdigh !
Die luyt dan, dat Mijn Heer Mejuffrou niet is
waerdigh ?
Dat jouw de Krancken hael, jouw ritse varcken,
segh,
Wat schort aen mijn persoon ? Wat is'er in de
wegh ? (...)
(v.123-126)

En kan ick, gulsigh swijn, u niet alleen
vernoegen ?
Maer moet g'uw acker noch van andre laeten
ploegen ?
(v.131-132)

Schalkse woorden voor een schalks publiek en een meer gracieuze taal voor een publiek van "déliscats et raisonnables" ? Een geciviliseerde klucht bij Molière en een gultig blijspel als vertaling ervan ? De brou-ha-ha zal zowel bij Molière als bij Focquenbroch wel overdonderend luid in de toneelzaal weerklonken hebben, maar uiteindelijk lachte het publiek bij Sganarelle, ou le cocu imaginaire wellicht anders dan bij De verwarde Jalousy : om de zotskap van de loze komediant Molière en de onnozele turbulaties van "zijn" sganarelle-type, of om de dolkomische, burleske intrige bij Focquenbroch. Maar tenslotte hadden ze allen hun pijnlijke lachspieren wel te danken aan het briljante schrijverstalent van Molière, want beide mogelijkheden zitten tenslotte besloten in zijn toneeltekst.

VOETNOTEN

1. Hans Plomp, "W.G. Van Focquenbroch of zedenmeesters in onderbroek", Yang III (1965), 53-63.
2. Van Gorp definieert le public interlocuteur als de "verzameling van mensen uit de leefwereld van de schrijver voor wie het boek bewust is opgezet en van welks dialogische verwantschap het werk, bewust of onbewust, getuigenis aflegt." H. Van Gorp e.a., Lexicon van literaire termen, Leuven, 1980, p.98.
3. Gebruik werd gemaakt van de editie met inleiding en annotaties van J.C. Feller : De verwarde Jalousy, Gorinchem, 1968. Voor de tekst van Molière : Sganarelle, ou le cocu imaginaire. In : Molière, Oeuvres complètes, Paris (Bibliothèque de la Pléiade), Gallimard, 1971. Een korte situering van de inhoud van het stuk, overgenomen uit de editie van Feller : "Leonora treurt over het lange weg-blijven van haar geliefde Leander. Bij het kijken naar

een portretje van hem valt zij flauw. Buurman Jasper (de ingebeelde hoorndrager) gaat hulp verlenen ; zijn vrouw Margriet ziet dat en veronderstelt een liefdesrelatie. Als Jasper later Margriet ziet lopen met het portretje dat zij heeft gevonden, gaan de beschuldigingen van ontrouw over en weer.

Intussen is Leander weer terug van de reis ; hij ziet Jasper met zijn portret, die hem vertelt dat hij het schilderijtje zijn vrouw heeft afgenomen. Leander meent daarvoor dat Leonora met Jasper is getrouwd. Hij wordt duizelig en rust uit in het huis van Margriet. Dat geeft weer nieuwe stof tot jaloezie, zowel van Jasper als Leonora, die Leander uit Margriets huis heeft zien komen. Als Leander en Leonora elkaar tenslotte van ontrouw beschuldigen, blijkt dat daartoe geen enkele reden is ; na enkele moeilijkheden komt alles in orde." (p.16)

4. J.A. Worp, "Focquenbroch", De Gids, 45(1881), 502.
5. Later werden de toneelstukken voor een breed publiek opgevoerd, met zoveel succes dat ze, 100 jaar na datum, nog op repertoire stonden : "De verwarde Jalousy" bleef nog lang op het repertorium, werd nog opgevoerd op 20 januari 1764 door den troep van Corver te Leiden". Lode Baekel-mans, W.G. van Focquenbroch. Een keus uit zijn werk, Antwerpen - 's-Gravenhage, 1911, pp.30-31.
6. René Bray, Molière. Homme de théâtre, Paris, Mercure de France, 1956, p.157.
7. *ibid.*, p.156.
8. Molières voorkeur ging bovendien, zeker in het begin van zijn carrière, uit naar tragedies. Hij kon maar niet begrijpen hoe edellieden om kluchtige situaties konden lachen. Zie hiervoor : Michael Boelgakov, Het leven van

de heer Molière. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1973,
p.62 e.v.

9. Henri Lyonnet, Les premières de Molière, Paris : Librairie Delagrave, 1921, p.42.
10. "De vermaarde, niet weer te geven, volslagen succes voor-
spellende stortvloed in de zaal (...), die bij het gezelschap van Molière 'brou-ha-ha' werd genoemd".
Michael Boelgakov, o.c., p.91.
11. Gros-René was zelfs de roepnaam van de (corpulente) acteur die de gelijknamige rol speelde ! Zie hiervoor weer :
Michael Boelgakov, o.c., p.57, p.90 en passim.
12. René Bray, o.c., p.190.